
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Green, Sarah (2020). *Σημειώσεις από τα Βαλκάνια. Τόπος, περιθωριακότητα και αμφισημία στα ελληνοαλβανικά σύνορα*. Μτφρ.: Α. Σιώτου και Σ. Θεοδοσίου, πρόλογος: Α. Μπακαλάκη, επιμέλεια: Σ. Θεοδοσίου. Ιωάννινα: Ισνάφι, 443 σελ.

Φανταστείτε έναν κόσμο στον οποίο υπάρχουν χάρτες διαφόρων ειδών, που μιλάνε και λένε την ιστορία τους. Χάρτες που καταγράφουν τις μετακινήσεις των ανθρώπων, τα ταξίδια τους και τις ιστορίες τους μέσα στον χρόνο, χάρτες των εμπόλεμων συρράξεων, των πολιτικών συμφωνιών για τους καθορισμούς των συνόρων, χάρτες που αποτυπώνουν τις διαφορετικές εθνότητες, θρησκείες και γλώσσες μιας περιοχής, χάρτες που σημαδεύουν τις μετακινήσεις ζώων και περιβαλλοντικούς και δασικούς χάρτες. Η Sarah Green στο *Σημειώσεις από τα Βαλκάνια* βάζει όλους αυτούς τους χάρτες να συνομιλούν για να ακούσουμε τις ιστορίες τους με σκοπό να κατανοήσουμε τι συμβαίνει *εκεί*, στην περιοχή του Πωγωνίου, που βρίσκεται ανάμεσα στο όρος Κασιδιάρης και στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Αυτό όμως που γρήγορα γίνεται αντιληπτό είναι ότι δεν μπορούμε να «ακούσουμε» μια ξεκάθαρη ιστορία, αλλά μια φασαρία, ένα μπλέξιμο και την ασάφεια της πολυφωνίας. Η Sarah Green μάς προσκαλεί να αφουγκραστούμε μαζί της τις πολλές και διαφορετικές φωνές γι' αυτόν τον τόπο, την περιθωριακότητα, τις αμφισημίες και τις κοινοτυπίες του, και να νιώσουμε τις αγωνίες της εθνογραφικής της αναζήτησης. Τοποθετεί, με εξαιρετική δεξιότητα, όλα αυτά τα επίπεδα λόγων για τον τόπο να συνομιλούν και, το σημαντικότερο, εθνογραφεί αυτήν τη συνομιλία, αυτήν τη φρακταλική συνομιλία, που ενώ, γύρω του τόπου, τόσα και τόσα πράγματα αλλάζουν, οι τρόποι (tropes) των συνομιλιών φαίνονται να είναι οι ίδιοι. Το βιβλίο δείχνει πώς ο τόπος και οι λόγοι για τον τόπο (εθνικοί, τοπικοί, δασικοί, περιβαλλοντικοί, στατιστικοί, πολιτικοί) διαμορφώνουν συνεχώς τους ανθρώπους και τις σχέσεις τους.

Η Sarah Green πήγε για πρώτη φορά το 1992 με μία διεπιστημονική ομάδα προκειμένου να μελετηθεί η διάβρωση του εδάφους και άλλες περιβαλλοντικές αλλαγές της περιοχής και οι επιπτώσεις στους πληθυσμούς της περιοχής. Ως ανθρωπολόγος, ξεκίνησε να συζητά με τους ανθρώπους γι' αυτές τις αλλαγές, την ερημοποίηση και υποβάθμιση του εδάφους, και πολύ σύντομα διαπίστωσε με έκπληξη ότι κανένας δεν αντιλαμβάνονταν τα φαινόμενα αυτά ως αλλαγές, αλλά ως «πάντα έτσι ήταν». Αν και αναγνώριζαν σε ένα βαθμό ότι πολλά χωράφια είχαν όντως διαβρωθεί, είχαν υποστεί ρήγματα και ερημοποιηθεί, ήταν πεπεισμένοι ότι αυτό δεν οφείλονταν σε γεωμορφολογικές αλλαγές της γης, αλλά σε αλλαγές στην *χρήση* της γης, κυρίως στην εγκατάλειψή της λόγω της μείωσης και αποδήμησης του πληθυσμού. Τα γεωμορφολογικά φαινόμενα ήταν «πάντα έτσι», η γη τους συνεχώς άλλαζε μορφή και γι' αυτό δεν γίνονταν αντιληπτό από τους κατοίκους ως αλλαγή αλλά ως «απλώς κοινότυπο», αδιάφορο, και πολύ γρήγορα άλλαζαν θέμα και έστρεφαν την συζήτηση αλλού. Η Sarah Green τότε αποφάσισε να δώσει σημασία σε αυτές τις άλλες ιστορίες που ήθελαν να αφηγηθούν οι ίδιοι οι άνθρωποι και που σίγουρα δεν χαρακτηρίζονταν από περιβαλλοντικές αγωνίες, αλλά από ιστορίες μετακινήσεων και ταξιδιών που πήγαιναν και έρχονταν στο χρόνο. Ιστορίες συνόρων, δασών, μονοπατιών και διαδρομές των ζώων συνδέονται στο βιβλίο με τις τεκτονικές αλλαγές, τους αριθμούς, τις στατιστικές και τα ευρωπαϊκά αναπτυξιακά προγράμματα.

Η μετακίνηση φαινόταν να σημαδεύει τις ζωές των Πωγωνίσσιων, τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν. Η μετακίνηση ήταν ο τρόπος που όλοι σχεδόν «μιλούσαν για τη ζωή τους, τη γεωγραφική τους θέση και τις εμπειρίες τους». Μέσα από πολλές ιστορίες και αφηγήσεις, η Sarah Green διερευνά το είδος της μετακίνησης, τον τρόπο, τον βαθμό αυτονομίας και τη χρήση του τόπου κατά την μετακίνηση καθώς και την κοινωνική και πολιτική θέση των μετακινουμένων πληθυσμών, για να δείξει πώς, μέσα από αυτό το σύνθετο ιδίωμα μετακινήσεων, από και σε έναν τόπο, ο τόπος αυτός συγκροτείται, αναγνωρίζεται και διαφοροποιείται από άλλους τόπους. Στο παρελθόν ένα εύρος διαφορετικών ανθρώπων μετακινούνταν (πολλές φορές διασχίζοντας το ελληνοαλβανικό σύνορο): νομάδες ή ημι-νομάδες κτηνοτρόφοι με τα κοπάδια τους, έμποροι, τεχνίτες και πλανόδιοι μουσικοί, καθώς και εσωτερικοί και εξωτερικοί οικονομικοί μετανάστες. Η μετακίνηση ήταν μέρος της ζωής τους, της ιστορίας τους, αλλά και συστατικό του *ποιοι είναι*, ανάλογα με τους τρόπους και τους λόγους των μετακινήσεων. Ακριβώς εξαιτίας αυτών των παρελθοντικών ιστοριών μετακίνησης το άνοιγμα του ελληνοαλβανικού συνόρου το 1991 και η διασυνοριακή κίνηση που ακολούθησε ήταν μεν μια οικεία ιστορία για τους Πωγωνίσιους, την ίδια στιγμή, όμως, όπως κάθε μορφή μετακίνησης του παρελθόντος και

του παρόντος, πρόσθετε άλλο ένα επίπεδο αμφισημίας σχετικά με τη σχέση των ανθρώπων με τον τόπο, και με τους ανθρώπους της άλλης μεριάς του συνόρου.

Στην περιοχή τα πάντα φαίνονταν να βρίσκονται σε συνεχή μετασχηματισμό (η γη, οι μετακινούμενοι πληθυσμοί, οι διοικήσεις, τα έντονα κοινωνικο-πολιτικά γεγονότα), παράλληλα, όμως, οι άνθρωποι εκεί δήλωναν ότι «πάντα έτσι ήταν», κι αυτό γιατί, εφόσον τα πάντα άλλαζαν συνεχώς, δεν προσλαμβάνονταν ως μεταβολή. Οι διαρκείς μετασχηματισμοί και ανακατατάξεις είναι συστατικό της κανονικότητας των Βαλκανίων. Όσο περισσότερο η εθνογράφος προσπαθούσε να αποσαφηνίσει τα πράγματα τόσο περισσότερο αυτός ο κόσμος χάνονταν μέσα στην ασάφεια. Εστίασε τότε στους επίσημους λόγους της περιοχής μέσα από τους χάρτες και τις στατιστικές για να συγκροτήσει, τουλάχιστον από την πλευρά του κράτους, μία ξεκάθαρη ιστορία. Διαπίστωσε, όμως, ότι τα δεδομένα αυτών των τεκμηρίων δεν αποτελούσαν καμία αλήθεια για τους ανθρώπους του Πωγωνίου. Οι στατιστικές συνεχώς αμφισβητούνταν από διαφορετικούς ανθρώπους ή ομάδες, ανάλογα με τη θέση που βρίσκονταν (τοπική, διοικητική, εθνική, υπερεθνική), και για διαφορετικούς λόγους. Οι αριθμοί και οι στατιστικές πάντα συσχετίζονταν με άλλες αναπαραστάσεις και πολιτικούς ισχυρισμούς για το πώς είναι τα πράγματα, που «ενσωματώνονταν μέσα στις ίδιες τις στατιστικές αναφορές». Η Sarah Green μέσα ακριβώς από τα «ψέματα» ή τις «αλήθειες» των τεκμηρίων, τις υποσημειώσεις αυτών, τις σωματοποιημένες πολιτικές αναπαραστάσεις στους αριθμούς, την αγωνία για σαφήνεια, τους συνεχείς διαχωρισμούς που αποτυπώνονταν στα τεκμήρια, αλλά και τις διαφορετικές ερμηνείες που κάνουν οι άνθρωποι σημειώνει ότι όλες οι ιστορίες φαίνονταν να επαναλαμβάνονται μέσα στο χρόνο, όλες οι ιστορίες είχαν μια κοινή δομή, όλες οι αναπαραστάσεις έμοιαζαν κατά κάποιον τρόπο με φράκταλς.

Το φράκταλ είναι μία μαθηματική έννοια που περιγράφει την αδιάκοπη διάσπαση ενός σχήματος σε θραύσματα, τα οποία μοιάζουν με το αρχικό σχήμα, ταυτόχρονα, όμως, φαίνονται διαφορετικά, ανάλογα με τον τόπο θέασης. Τα θραύσματα είναι ξεχωριστές και ολοκληρωμένες δομές, την ίδια στιγμή όμως είναι σε απόλυτη σχέση με την αρχική μήτρα. Τα Βαλκάνια έμοιαζαν με φράκταλς, δηλώνει η εθνογράφος, καθώς αναπαραστάθηκαν στους ηγεμονικούς λόγους ως μία προβληματική περιοχή όπου λάμβαναν χώρα αδιάκοποι κατακερματισμοί και διαχωρισμοί, την ίδια στιγμή που κάθε νέος διαχωρισμός φαινόταν σε απόλυτη συσχέτιση με τους υπόλοιπους. Σύμφωνα με την Sarah Green όμως, το πρόβλημα με τα Βαλκάνια «δεν είναι ο υπερβολικός κατακερματισμός τους, όπως πολλοί ισχυρίζονται, αλλά το γεγονός ότι χαρακτηρίζονται από υπέρμετρες διασυνδέσεις και σχέσεις». Έτσι εστιάζει μοναδικά στις σχέσεις που δημιουργούν τα ρήγματα λόγω του κατακερματισμού και

όχι στους ίδιους τους κατακερματισμούς, επισημαίνοντας τις αμφίσημες σχέσεις που βρίσκονται συνεχώς υπό καθεστώς ανασυγκρότησης και επανασημασιοδότησης.

Η εθνογραφία της Sarah Green είναι ένα ξεχωριστό παράδειγμα σχετικά με τους τρόπους που οι ανθρωπολόγοι κάνουν ανθρωπολογία, γράφουν κείμενα και τοποθετούν εθνογραφικά τα ζητήματα που μελετούν. Είναι ένα βιβλίο που μας υπενθυμίζει ότι η φαντασία και η εφευρετικότητα του/της ερευνητή/-τριας στις εννοιολογήσεις είναι απαραίτητη προϋπόθεση στην αναστοχαστική εθνογραφική αποτύπωση. Η Sarah Green γράφει για τους τόπους που περπάτησε, τις ιστορίες που άκουσε και συνδύασε μοναδικά τα διάφορα επίπεδα λόγων που αλληλοεπιδρούν προκειμένου να τοποθετήσει εθνογραφικά τόπους, ανθρώπους και ιστορία.

«Από πού είσαι;» είναι μία συνηθισμένη ερώτηση όταν άνθρωποι συναντιούνται για πρώτη φορά. Ανάλογα με την απάντηση φανταζόμαστε σιγά-σιγά ποιος είναι ο άνθρωπος που γνωρίζουμε, τι κουβαλάει, τι χαρακτηριστικά μπορεί να έχει, πώς μεγάλωσε, πώς έζησε ή ζει. Κάτι διαφορετικό προσδίδει κάθε φορά ο διαφορετικός τόπος προέλευσης και κάτι ιδιαίτερο συμβαίνει αν προέρχεται από την Ήπειρο, αν είσαι από τα Βαλκάνια. Η Sarah Green έγραψε ένα βιβλίο γι' αυτό το «από πού» και το «από εκεί», τη σημασία της ερώτησης και της απάντησης. Έγραψε για το πιο κοινότυπο ερώτημα που απευθύνουν οι άνθρωποι όταν θέλουν να γνωριστούν.

Ειρήνη Παπαδάκη

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου